

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „РЕТОРИКА”

Ася Тоник Алексиева

АВТОРЕФЕРАТ
на ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД
на тема:

„Реторически поглед върху невербалната комуникация като значим компонент на правата и обратна връзка между учител и ученици”

за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по
професионално направление

2.3. Философия (Невербална комуникация в Реториката)

София

2019

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Реторика“ при Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ – София, , на което заседание е взето решение да бъде открита процедура за публична защита въз основа на Заповед № РД 38-123/19.02.2019 г.

Научен ръководител:

проф. д.ф.н. Величко Руменчев, катедра „Реторика“, ФФ, СУ „Св. Климент Охридски“

Научно жури:

проф. д.ф.н. Величко Димитров Руменчев, катедра „Реторика“, ФФ, СУ „Св. Климент Охридски“

доц. Д-р Герасим Иванов Петрински , катедра „Реторика“, ФФ, СУ „Св. Климент Охридски“

проф. дфн Донка Иванова Александрова, пенсиониран преподавател

доц. д-р Цветан Монов Кулевски, катедра „Медии и обществени комуникации” , УНСС

проф. д-р Маргарита Йорданова Пешева, катедра „Медии и обществени комуникации” , УНСС

Материалите са на разположение в кабинет № 133, бл. 4,
бул. „Цариградско шосе” № 125, катедра „Реторика”, Философски факултет,
СУ „Св. Климент Охридски”

Съдържание на автореферата

I. Обща характеристика на дисертационния труд.....	4
1. Структура.....	4
2. Актуалност и значимост, мотивация за разработка на проблематиката.....	4
3. Обект, предмет, цел, задачи и хипотеза.....	5
4. Методика.....	6
5. Мащаби и ограничения на изследването.....	6
II. Кратко изложение на дисертационния труд.....	7
I глава - Комуникация и реторика.....	7
II глава - Учители и ученици. Контекст на общуването в училище.....	10
III Глава – Невербална комуникация в класната стая.....	13
Приноси моменти в дисертацията.....	20
Списък с публикации на докторанта по време на докторантурата.....	21
Приложение: Съдържание на дисертационния труд.....	22

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Структура

В композиционно отношение дисертационният труд „Реторически поглед върху невербалната комуникация като значим компонент на правата и обратна връзка между учител и ученици” е организиран в четири глави. Общият обем на текста и приложенията е 249 страници. Цитираната литература включва 210 източника, от които 58 са на български език, 139 на английски и испански език, както и 13 интернет страници на български и английски език.

Структурата на изложението започва с разгръщане на теоретичното разбиране за комуникационния процес, участието на невербалната комуникация в правата и обратна връзка и различни класификации, които определят значението ѝ в областта на реториката. Анализирани са ролята на учителите и учениците като участници в специфичен контекст – класната стая. Разгледан е интересът към невербалната комуникация в различни научни полета, като е включен и българският принос по темата. Направен е литературен обзор, който обхваща различни научни изследвания в сферата на реторичната комуникация, невербалното общуване и използването му в класната стая. Фокусът се поставя върху реторическата перспектива към разглеждане на невербалната комуникация в класната стая с нейния специфичен контекст, като е отделено специално внимание на всяка модалност и особеностите, които ученическата аудитория налага. Изводите са направени и на база наблюдение и провеждане на свободно интервю с участниците в комуникационния процес в училище.

2. Актуалност и значимост, мотивация за разработка на проблематиката.

Темата за изследване на невербалната комуникация в класната стая е обект на много чужди и недостатъчно български изследователи. Нестихващите проблеми в българското образование през последните години, както и усещането за нарастваща неграмотност сред младите хора е сериозен и актуален проблем, за който трябва да се търсят и предлагат ефективни решения. Знанието, че децата се учат чрез общуване, а невербалната комуникация представлява голяма част от него, подчертава значимостта на темата.

В много разговори с ученици и учители се вижда, че и двете страни биха предпочели по-ясна и ползотворна комуникация, всяка от страните често се опитва да направи и даде най-доброто, с което разполага, и въпреки тези усилия в много случаи резултатът е разочароващ. Наблюденията на автора на общуването в класната стая,

незабеляването на често изкривената комуникация между учители и ученици е част от мотивацията за разработването на темата. Липсата на достатъчно изследвания в тази област в България и наличието на твърде много въпроси без отговор изискват по-задълбочено разглеждане на темата.

3. Обект, предмет, цел, задачи и хипотеза

Обект на настоящия теоретичен анализ са невербалните средства, използвани в правата и обратна връзка между учител и ученици в България в периода от 2016-2018 година.

Предмет на изследване е ролята на несловесните канали на общуване в тази комуникация – влиянието на невербалните средства върху процеса на общуване и промените в научаването, развитието и отношенията на участниците в следствие на тях.

Цел на изследването е да се проучи въздействието на невербалната комуникация в класната стая и след като се опишат теоретичните основи в тази област, да се наблюдава актуалното проявление на различните модалности и да се идентифицират ефективни техники за влияние.

Представени са разнообразни изводи от научни публикации по темата в световен мащаб, както и част от малкото налични изследвания за България. Поради липсата на по-всеобхватно изследване на ролята на различните канали на несловесното общуване в класната стая в българска среда, настоящата разработка може да послужи като отправна точка за приемане или отхвърляне на поставената теза – невербалната комуникация е значим компонент в правата и обратна връзка в общуването между учител и ученици.

За постигането на поставената цел са изпълнени няколко **задачи**:

1. Да се направи обзор и анализ на класически и модерни теоретични и емпирични изследвания в сферата на реториката, комуникацията, психологията на развитието и невербалната комуникация в училище
2. Да се изведат базови понятия за изграждане на категориално-понятийния апарат, необходим за изследване на невербалната комуникация в класната стая

3. Да се опишат несловесните модалности, оказващи влияние върху правата и обратна връзка между учител и ученици и да се опише тяхното приложение
4. Да се анализират комуникационни ситуации в класната стая от наблюдения и съществуващи изследвания, въз основа на които да се отхвърли или потвърди тезата на настоящата разработка
5. Да се формулират изводи и препоръки с научно-приложен характер, насочени към по-осъзнато и ефективно използване на различните невербални модалности, оказващи влияние в процеса на комуникация в училище

Изпълнявайки задачите трябва да се даде отговор на поставения **изследователски въпрос** – има ли и каква е ролята на невербалната комуникация в класната стая, как се използва и може ли да се говори за характерни особености на използването на невербална комуникация в класната стая.

В рамките на настоящата разработка е направен успешен опит да се докаже работната **теза**, че невербалната комуникация е неразделима и важна част от общуването в класната стая, която има своя специфика и употреба и проявление в общуването между учител и ученици.

4. Методика

Методологията на изследването обхваща няколко изследователски метода, които помагат при постигането на поставените разнообразни цели: ситуационен анализ и синтез, наблюдение, сравнителен анализ, дискурсивен анализ, и свободно интервю с целеви групи.

5. Мащаби и ограничения на изследването

Изследването обхваща период от две учебни години в рамките на календарните 2016 - 2018 година. Докато по-голяма част от преките наблюдения са извършени в едно училище, повечето интервюта са направени с участници посещаващи други училища. От една страна наблюдението е метод, който обхваща по-цялостно ситуацията и взаимодействията, той не е лишен от субективност, която незабелязано може да повлияе на изследваните данни. Невинаги споделяната в интервюта информация може

да се провери, затова в повечето случаи служи като отправна точка за анализ. В никакъв случай изследването не претендира за цялостност и изчерпателност, но въпреки това може да внесе светлина в много посоки по темата.

II. Кратко изложение на дисертационния труд

I глава - Комуникация и реторика

Първа глава разглежда основни комуникативни способности – ключови компетентности, които са важни от гледна точка на реториката. Обсъдена е необходимостта те да бъдат усвоени от учителите в ролята им на оратори. Обърнато е специално внимание на правата и обратната връзка в процеса на общуване, като са изброени различни видове обратна връзка. Обратната връзка има и две страни, според функцията на участника в процеса на общуване. По-голямата част от изброените видове обратни връзки могат условно да се нарекат *изходящи обратни връзки* – те се свързват с уменията да се изпраща послание *за оценка или проверка на казаното или направеното от друг*. Тя може да е вербална и/или невербална, според съответния контекст. Най-често изходящата обратна връзка се използва, когато събеседниците проверяват дали и двете страни намират един и същи смисъл в едно послание, поведение или ситуация. Другата страна на обратната връзка условно може да бъде наречена и *входяща обратна връзка*. Тя представлява функцията за *разчитане* на моментните сигнали, изпратени от другите към казаното от говорещия, който все още е активната страна в процеса на общуване. Този вид обратна връзка, макар и да не е специално описана, се има предвид от античните и съвременните автори, за които влиянието и поднасянето на речта, както и убеждаването на слушателите е една от най-важните задачи на оратора. Когато тази обратна връзка се дава от пасивните субекти, обикновено е невербална.

Представени са трите основни комуникационни модели – линейни, транзакционни и интерактивни, както и връзката им с общуването в класната стая. Представен е и моделът на Р. Бърдуистел, който е на мнение, че комуникацията не може да се изследва чрез изолиране и измерване на един от нейните канали (най-често акустичния). Според автора комуникацията е система от канали от всички сензорни модалности. Според този модел комуникацията е непрекъснат процес, използващ различни канали и комбинация от тях като подходящи за конкретната ситуация. По този начин се вижда, че по нито един канал не протича непрекъснатата комуникация, но

винаги има един или повече канала, по които тя протича безспирно. Този непрекъснат процес Р. Бърдуистел нарича комуникация и заявява, че не може оттук насетне да се изследва комуникацията, без да се наблюдава цялостният процес.

Комуникационният процес е разгледан по отношение на двете си нива – съдържателно и процесно. Разгледана е ролята на невербалната комуникация в този процес. Най-важните функции, тя изпълнява, заедно или поотделно, са определянето на смисъла на казаното, модално-емоционалната, даването на подтекст или заместването на липсващи думи, синхронизиращата, изразяването на отношения и даването на обратна връзка. Всичко зависи от комуникативните умения както на предаващия съобщението, така и на получателя му. Подрастващите са в процес на усвояване на тези умения и това би следвало да се взема под внимание.

Общуването и ученето се осъществяват не само чрез речта. Поведението на едно същество предава изключително много информация. Затова е разгледано и поведението като комуникация. Хол проявява сериозен интерес към поведението на хората, как се формира то под влияние на културата и какво комуникира. За него комуникационният процес (на поведението – бел. моя) е изграден от десет различни вида човешка дейност, затова и те са разгледани подробно в дисертационния труд.

Разгледана е ролята на учителите като управляващи комуникационния процес. Не е лесно да се следи цялата информация, която говорещият изпраща, както и не е лесно говорещият да отчита всяка входяща обратна връзка. Погледнато от друга страна, съществува мнение, че именно заради тази задача, комуникацията между учители и ученици се нарушава. Разчитането на деца не е лесна задача. От една страна повечето ученици, независимо дали са малки или по-големи, са импулсивни и емоционалните им състояния се сменят често. От друга страна по-малките деца имат ограничен капацитет за изразяване на емоции – не само не знаят каква емоция ги е обзела, но дори и физиологично (мускулно) не могат да я предадат. Учениците от средните класове се считат за особено непроницаеми от учителите поради твърде оскъдната употреба на невербална комуникация. Учениците от горните класове все още се стремят към емоционална зрялост, въпреки опитите им да се държат като възрастни индивиди. Това прави разчитането им трудно, тъй като не са знае кой реагира в конкретния момент – подрастващият или възрастният в тях.

Училището е мястото, където най-лесно могат да се забележат определени затруднения. Вече по-често се обръща внимание на речевите затруднения, като дислексията, както и на различни „поведенчески“ затруднения, които най-често се

диагностицират с дефицит на вниманието и хиперактивност. Когато се говори за някакви нарушения при учениците, обикновено те са комуникативни или психологически. Като съпътстващи симптоми се споменават и различни неречевни нарушения – на общата и фина моторика, мимика, липса на координация и движението, пространствена ориентация. Макар още от края на 60те години на миналия век да съществува обобщена диагноза за различни невербални затруднения (nonverbal learning disabilities), които включват затруднения при разчитане на невербални знаци, лицевы експресии, език на тялото и лоша координация, едва през май месец 2017 година е проведена специална конференция в медицинския център на Университета в Колумбия, за да се приеме стандартно определение за този вид нарушения и те да бъдат официално включени в международната класификация на болестите. До момента работната дефиниция е „Нарушение на пространственото възприятие (Невербално учебно затруднение). В България не е известен случай на поставена такава диагноза. Въпреки че не е събрана цялата литература по въпроса, става ясно, че проследяването на развитието на невербалните умения в детска възраст, е все още поле пълно с въпросителни. Занимаването с този въпрос заслужава отделно задълбочено изследване.

Представени са различни, макар и сходни класификации на невербалната комуникация. Между тях са класификацията по Шефлен И Дънкан, класификацията на Майкъл Аргайл, тази на Васил Райнов, на Галина Андреева и по-разширената класификация на Доналд Еголф и Сондра Честър. Представена е и периодиката в света и България, чийто интерес обхваща изследването на невербалната комуникация и в частност проявлението ѝ в класната стая. Отделено е място за българския принос за развитието на това поле. Включени са анализи и на български автори, които разглеждат невербалната комуникация през призмата на реториката, както и тези, които обръщат внимание на функцията на нерчевата комуникация да влияе на предаването съобщение. В това число текстовете на Й. Ведър и Ц. Годоров и М. Ботева за реториката; на Д. Тилков за интонацията в българския език; на Т. Стойцова при разглеждането на езика на тялото в различни сфери на живота и по-специално при публичното говорене; В. Райнов, описващ особеностите на невербалната комуникация; на Р. Йосифова за мълчанието и тактилната модалност; на С. Балабанова, която пише по темата за невербалната педагогическа комуникация в началното училище, И. Карагеоргиев, който изследва видовете и особеностите на човешката комуникация; на Я. Тоцева, която пише за гласовите похвати за въздействие, педагогическата реторика и

комуникация; както и тези на В. Руменчев, който анализира невербалната комуникация като част от ораторското изкуство и деловото общуване в различни ситуации.

Като завършек на втора глава са представени някои изследователски изкушения, които трябва да се имат предвид при изследването на невербалната комуникация, и специално използването и анализирателното ѝ в класната стая предложени от Р. Бърдуистел.

II глава - Учители и ученици. Контекст на общуването в училище

Втора глава разглежда различните участници и тяхната роля в процеса на общуване в класната стая. Учителите са разгледани през призмата на тяхната роля през годините и образът, който обществото им налага. Разискван е въпросът как се е променил образът на преподавателите по отношение на техния авторитет, ценност и власт в образователния процес. В днешно време на много учители се налага да заслужат уважението на учениците си, което поставя ред нови изпитания пред учителската професия. Обърнато е внимание на различни характеристики, които биха могли да имат влияние върху способността и уменията на учителите за ефективна комуникация. Коментирано е, че невербалната комуникация, като неразделна част от общуването не е застъпена подобаващо в професионалното образование на педагозите. Това влияе на уменията им да извличат обратна връзка за нивото на разбиране на учебния материал, да създават добър образ за себе си, и да предават отношение, да изпращат послания на учениците си, които могат да се отразят на тяхното участие, академични успехи и самочувствие. По-голям фокус е поставен върху цялостното поведение и отношение на учителите, включващо невербални послания, когато разговарят с учениците си, особено при даване на негативна обратна връзка. Лесно е за всеки да си представи начини, при които да използва този език на тялото, когато говори с добре подготвени и дисциплинирани ученици. Трудното за много учители е да разберат, че когато говорят и дори критикуват или санкционират лошо поведение и постъпка, трябва да използват същия език. Това не е лесно, но е необходимо, за да помогнат на учениците, които имат нужда от помощ. Вместо това, много учители използват поведения, които всъщност влошават и обезкуражават комуникацията с учениците, като например невниманието, което се изразява чрез липса на зрителен контакт, жестове и пози показващи нетърпение или разсеяност. Направен е извод, че общуването с учениците, към което трябва да се стремят учителите, трябва да е

насочено към изграждане на близки и честни отношения. Близки отношения означава опознаване на другия – силните и слабите страни, страхове, възможности, таланти и т.н. Честните отношения включват даването на позитивна и негативна обратна връзка. Изграждането на приятелски взаимоотношения нарушава цялата динамика на обучителния процес и не се препоръчва. Учителите са разгледани и през погледа на учениците, като се приема идеята, че от това в крайна сметка зависи успехът на преподавателите.

Една сходна цел, която учителите и ораторите имат е да повлияят на всички в класната стая/аудиторията. Затова учителите са разгледани и като оратори. Според Квинтилиан поведението на учениците е мерило за това дали се учат добре и че за учители трябва да се избират на-добрите преподаватели. Тъй като тези характеристики и функциите, които изпълняват учителите оратори, трябва да са присъщи и на всички други учители, изводите, които Квинтилиан прави, могат да се прилагат и за колегите им педагози. Квинтилиан обяснява в най-малки подробности за елементи, които се разглеждат днес от невербалната комуникация, които са необходими, за да бъде един учител по реторика добър. Авторът в детайли говори за тона на речта, интонацията, паузите, жестове, мимики, поглед, поза, стойка и движение на тялото, които трябва да са в синхрон едни с други, както и с речта и емоцията, която трябва да се предаде от оратора.

Изброени са и други връзки между реториката и педагогиката, които представят ролята на учителите и ораторите като изключително близки, но са представени и специфичните очаквания и особености, с които учителите се сблъскват ежедневно. Един от главните проблеми, с които и аудиторията, и ораторът трябва да се справят е, че не винаги има истински интерес към различните предмети. За разлика от други оратори и аудитории, които просто могат да не участват при сходен проблем – учителите и учениците са задължени. От друга страна срещите между учители и ученици са времево ограничени. Друга предизвикателство е фактът, че учителите следват външно заложен програма. Не на последно място комуникацията в класната стая е обвързана с формално оценяване, което поставя особени отношения между участниците в комуникационния процес. Едно е сигурно - един преподавател трябва да бъде добър оратор. От това зависи цялостното му представяне и успех в професията.

Изграждането на учениците като личности, способността им да мислят, да преследват целите си, да изграждат ценности и да развиват любопитството си, наред с много други цели, зависи изключително много от общуването им с учителите. Затова е

ключово преподавателите да бъдат добри оратори и педагози. Това включва умението им адекватно да използват всички канали на общуване и убеждаване, добра аргументация и управление на емоциите.

Разгледан е и другият основен участник в комуникацията – учениците. Те са разгледани като аудитория, която също е много специфична, поради своето развитие, възраст и възпитание, както и много други фактори. Тъй като учениците в едно училище са на възраст между 7 и 18 години (най-често), ученическата аудитория е разгледана по групи, според няколко теории – теорията за психо-социалното развитие на Ерик Ериксън, теорията на психо-сексуалното развитие на Зигмунд Фройд, теорията за когнитивното развитие на Жан Пиаже. Коментирани са гледните точки на Л. Колбърг и П. Екман във връзка с моралното развитие на децата и какво според тях е добро и лошо поведение, както и каква е причината, за да се държат добре.

Описани са и фазите на развитие на групата, представляваща ученически клас, тъй като етапът, в който се намира, влияе върху цялостната динамика на комуникационния процес. Коментиран е възгледът на Ъ. Гофман за груповите взаимодействия и представянето на учителите в класната стая.

Обърнато е внимание на класната стая, предоставяща контекст със специфични ситуация и дискурс при общуване – със своите вътрешни правила, невербални характеристики като пространствено разположение, обзавеждане, цветове, осветление, и др. Освен твърде специфичните правила, класната стая е едно от местата, в които децата научават собствената култура, нормите на поведение и обществените очаквания, наблюдавайки възрастните. Споменат е Е. Хол, който говори за три нива на културата, която трябва да се научи, за да може едно дете да стане интегрирана част от обществото си – формално, неформално и техническо. Докато едното е възприемано като общоприето, традиционно и формално, другото като част от ежедневието и личните предпочитания – неформално, третият слой е свързан с научните и технически среди, където всеки детайл трябва да бъде специфично идентифициран. В тази връзка авторът пише и за формалното образование, в което възрастните трябва да изградят младите и често го правят според своето разбиране, без да има място за въпроси или колебание кой къде стои и какво е редно и какво – не е. България като култура с висок контекст е в процес на преход, в който едни ценности се подменят с други, това се отразява много и на общуването в класната стая и промяната на контекста в нея.

Според Р. Бърдуистел, за да може да се забележи, очертае и опише природата на вербалното и невербалното поведение в дадена социална ситуация, то трябва да бъде наблюдавано, като предлага правила, по които това да се случва.

III Глава – Невербална комуникация в класната стая

В тази глава подробно са представени невербалните модалности на комуникацията, при които се открива влияние в класната стая. Това са:

1. Цивилизационната модалност, като по-специално са разгледани влиянието на външния вид, облеклото, аксесоарите (които в днешно време ожесточено се коментират), създаването на първо впечатление.
2. Пространствената модалност – като елементите, на които е посветено повече внимание са пространствата с фиксирани характеристики, пространствата с полу-фиксирани характеристики, неформалните пространства, личната територия, личното пространство, територия и статус, ориентация.
3. Двигателна модалност – с насочено внимание към лицеви изражения, поглед, зрителен контакт, различни видове жестове, поза.
4. Параезикова модалност – обхващаща глас, мелодика, тембър, интонация, тон на речта, сила, темп, паузи, ритъм.
5. Тактилна модалност.
6. Времева модалност.
7. Други модалности с ограничено приложение в класната стая – звукова и обонятелна.

Предложени са теоретични обосновки на различни специалисти в съответните модалности, дадени са примери от наблюдавано поведение в класните стаи, предложени са техники, които могат да променят значението на дадено послание. Разгледани са разнообразни проучвания и експерименти, посветени на изследването на невербалната комуникация в класната стая. Коментиран е възгледът за участието на учителите и учениците в класната стая по отношение на вида реч – монолог или диалог. Представени са възгледите на различни автори, най-цитираните от които са Ч. Галоуей и А. Фолфолк. Според авторите една от основните причини за обръщане на толкова голямо внимание на невербалната комуникация в училище, е, че учителите изпитват

различни чувства към учениците си и техните постъпки. Тези чувства могат да са както положителни, така и отрицателни. Неволното или нарочно показване на чувствата, може да има голямо отражение върху учениците и затова изследователите са на мнение, че е важно учителите да знаят това. Освен към учениците, учителите могат да изпитват силни чувства или да са подвластни на някакво настроение и това да не е свързано пряко с учениците им, но все пак ще даде отражение в комуникацията в класната стая. От друга страна учителите са едни от малкото възрастни, с които учениците прекарват голяма част от деня си. Разглежда се ролята на обратната връзка в комуникацията и особено нейното невербално проявление. Както при вербалната комуникация, така и при невербалната, когато възникне проблем, то той трябва да се реши. Обикновено чрез обратната връзка на събеседника или изместването на темата на диалога се разбира, че значението на посланието се е загубило. Това е част от комуникацията, която трябва да се следи съзнателно. При наличие на пречки в комуникацията, вниманието се изчерпва по-бързо. Дори да няма големи пречки, училищната аудитория се уморява бързо, особено по-малките деца. Неустойчивото внимание е един от факторите, които правят ученическата аудитория трудна. Редица други фактори правят ученическата аудитория специфично предизвикателство, затова са разгледани примери, наблюдения, предложения за увеличаване на ефективната комуникация. Много изследователи са на мнение, че учителите от една страна могат да мотивират ученето и развитието на учениците, а от друга – могат да не преподават добре, да намалят желанието на учениците да учат и да се превърнат в източник на ненавист и презрение. Една от най-важните ползи на знанието за ролята на невербалната комуникация в класната стая е, че може да даде обратна връзка на учителите, които несъзнателно и нецеленасочено влияят зле на обучението на учениците, какво в поведението си да следят и променят, за да спрат излъчването на негативни послания и ги превърнат в позитивни. Друга важна полза би могла да се постигне, ако въз основа на обратната връзка на учениците, учителите успеят да си дадат сметка, че тази професия не е за тях и да потърсят различна, което ще се отрази добре не само на тях, но и на учениците им.

Дадени са примери с проведени обучения, които подобряват невербалните учения за кодиране и декодиране на съобщения, като съществуват и изследвания, според които целенасочени обучения могат да повлияят на различни личностни характеристики като харизма, екстровеерност, ориентация на локус на контрола и усещането за собствената ефикасност. Проведените от Х. Клинзинг и Б. Алоисио

експерименти през 2006г. със сигурност поставят редица извънредно интересни изследователски въпроси, като човек може ли да придобие харизма чрез учене.

Смисълът на изучаването на невербалната комуникация е осъзнатото ѝ използване в класната стая така, че размяните съобщения да бъдат ясни и разбрани. Това не означава осъзнаване и анализиране на всяко невербално послание, което се изпраща. Човек не е в състояние да обмисли не само влиянието на невербалните, но и влиянието на вербалните си послания. На всеки се е случвало да мисли за изминала ситуация и да си даде сметка, че е казал нещо, което не е трябвало, или е било неправилно разбрано. Ако получи обратна връзка от друг наблюдател, може да разбере, че е пратил вербално послание, което не е постигнало целта си и дори не е разбрал. Това се случва и с невербалните послания. Смисълът на изучаването на невербалния език е като научаването на чужд вербален език. Крайната недостижима идея винаги е перфектното научаване и използване на езика. Без да се познава прагматиката на езика и комуникацията, изучаването на семантиката няма да е достатъчно за ефективна комуникация. Затова е важно учителите да знаят кои невербални елементи влияят най-ефективно в общуването с учениците в класната стая – според тяхната възраст, възпитание, роля в групата и т.н. Ученето на невербална комуникация не цели премахването на изтичания на сигнали по принцип, а уменията да се използват подходящи канали за предаване на конкретно съобщение по възможно най-аргументиран начин – чрез поведението, включващо разстоянията, външния вид, движенията на тялото и неговите части, израженията на лицето, използването на вокални елементи в достатъчно и ненатрапчиво количество. В дисертационния труд са дадени примери за това, че една от основните роли на невербалната комуникация в класната стая е предаването на добро и загрижено отношение към учениците, което за децата е един от най-важните фактори по отношение на цялостното им развитие. Макар учителите да знаят това, често на невербално ниво изпращат различни и понякога противоречащи съобщения, което трябва да се промени. Целта не е учителите да омайват учениците си или да ги заблуждават, а да умеят да изпращат аргументирани убедителни съобщения, в които вербалната и невербалната комуникация са в синхрон, т.е. думите да отразяват това, което наистина се мисли и чувства. Когато искат да изпратят послание, при което липсата на синхрон е целенасочена, или искат да ползват друга функция, която невербалната комуникация може да изпълни – трябва да знаят как да го направят по начин, който не нанася личността на учениците. На учениците не

им е нужно да работят с най-добрия оратор на света, за тях е важно да работят с учител, който е загрижен за тях и тяхното развитие.

Макар и дефиницията на невербалната комуникация да не се променя въпреки спецификите в приложното поле на класната стая, нейната роля се разпростира в няколко важни посоки. Първо, особено за учениците в начална училищна възраст, невербалната комуникация играе все още основна комуникативна роля, доколкото малките деца не са усвоили достатъчно умения за вербално и емоционално изразяване. Второ, така както формално се изучават умения за вербално общуване, така и неформално в училище децата усвояват нормите на поведение и придобиват умения за социализиране, изгражда се отношение към различните предмети (не само училищни, но и житейски) и като цяло се усвоява изразяването и с невербални средства. Трето чрез отношението си към учениците, което до голяма степен се предава по невербален път, учителите оформят личността на учениците си – какви ще са техните разбирания, самооценка и мястото им сред другите.

Повечето автори са на мнение, че изграждането на добри взаимоотношения между учителите и учениците е ключово за развитието и академичните успехи на децата. Прекарването на време за опознаване, което не може да се случи в ограничения откъм време учебен час е проблем, към който различните образователни системи подхождат по различен начин. В някои западни училища такова време се отделя всекидневно, като се правят и училищни срещи всяка седмица, докато в повечето български училища се организира час на класния ръководител един път седмично и няма общи училищни срещи. Тази и други разлики показват, че в българската образователна система изграждането на близки взаимоотношения между учители и ученици не е приоритетна цел.

В световен мащаб се използват различни подходи към изследване на ролята на невербалната комуникация в класната стая, редица автори обръщат внимание на липсата на традиция при използването на единен или друг метод за изследване на невербалната комуникация в класната стая. В България има твърде малко проучвания в тази област. Изследването на невербалната комуникация в класната стая изисква изследователят да се намира в класната стая и то за сравнително дълъг период от време, така че както учителите, така и учениците да свикнат с неговото присъствие. Изследователят може да наблюдава какво се случва и след това да разговаря с определени респонденти по даден въпрос. На този етап, свободното интервю изглежда като най-подходящият метод за събиране на данни. В конкретния случай носителите на

емпирично знание са учителите и учениците в класната стая, донякъде родителите също, защото волно или не, наред с всичко друго, те са започнали да опознават и научават невербалното в дискурса на класната стая. Изследователят не може да е сигурен дали общоприетите знания за невербалната комуникация са изцяло приложими в тази комуникационна ситуация, дали и какви са различните и специфичните елементи в употребата на несловесните канали за предаване на послания. Затова прилагането на метода на свободното интервю при събирането на данни за ролята на невербалната комуникация в класната стая, заедно с прякото наблюдение, е възможното съчетаване на емпирични методи за наблюдение и изследване на този проблем.

Изброени са четири етапа от комуникационния процес в класната стая, към които различните изследователи подхождат при изследването на невербалната комуникация в класната стая - невербално поведение на учениците и впечатления на учителите, невербалната комуникация, която идва от отношението на учителя към учениците, ученическото възприемане на невербалната комуникация на учителите, невербална комуникация и влиянието на учителите. Описани са конкретни изводи и препоръки за по-осъзнато и ефективно използване на невербалната комуникация.

От гледна точка на реториката аргументираната и убедителна комуникация на учителите е главен фактор, който влияе върху управлението на класа – академичните постижения на учениците, мотивацията им за участие, дисциплината и отношението им към училището, учителите и училищните занимания. Една от основните теми в училищните изследвания е взаимовръзката между учителското поведение и резултатите на учениците. За да се развива тази тема, е необходимо да се обърне сериозно внимание и на невербалната комуникация.

При анализиране на разгледаната литература, посветена на невербалната комуникация в класната стая, могат да се направят някои основни изводи и препоръки.

1. Невербалната и вербалната комуникация са едно неделимо явление и изследването им поотделно, без да се отчете влиянието на другото, не може да доведе до пълноценни и валидни резултати. Най-често речта предава съдържанието, а невербалното предава смисъла и отношението на участниците в комуникационния процес. Поради тази причина изолираното наблюдение на невербалните канали на общуване винаги се съпровожда от уточнения за съобразяване с контекста и нееднозначност на получените изводи.
2. В литературата, както и от направените наблюдения и проведени интервюта, направени с цел отговор на поставената в настоящата разработка теза, са

наблюдавани много примери на учителски невербални поведения, които показват, че непознаването на невербалния език (както непознаването на всеки друг език), води до нарушаване на предаваната информация, и неефективна комуникация, тъй като дори неосъзнато, всеки общуващ човек непрекъснато предава съобщения и по несловесен начин.

3. Въпреки приетата еднозначност на речта и нееднозначност на невербалната комуникация, съществува парадоксът, че при липса на синхрон между двата канала, аудиторията по-често се доверява на несловесните съобщения. За да бъдат добри оратори, учителите трябва да владеят и двата „езика” и да изпращат еднозначни послания към учениците си.
4. Осъзнато или не, учителите „преподават” невербална комуникация на учениците си чрез своето поведение в класната стая.
5. Следователно, както е необходимо учителите да са грамотни, така би следвало в тяхното профилирано образование задължително да е включено и изучаване на невербална комуникация. Това ще им позволи да използват по-ефективно този канал за предаване на послания.
6. Съществуват дилеми и противоречия за използването на невербална комуникация в общуването между учител и ученици. Подобни дилеми съществуват във всяка научна сфера – с какви цели ще се използват новите открития? В полето на невербалната комуникация, поради нейната аргументативна и манипулативна сила, както и поради променящите се разбирания за подходящия стил на общуване между учители и ученици, много изследователи и учители си задават въпроси. Един от тях е дали невербалното поведение, както вербалното, трябва да е винаги подчинено на социално приемливите норми, да е положително и подкрепящо, да е мотивиращо и приемащо. Професионалното поведение на учителите е свързано с културно поведение, което мотивира и подкрепя учениците. Това в никакъв случай не означава, че не трябва да е автентично. Затова е важно учителите да са себerefлексивни. Ако са завладени от негативна емоция, трябва да са наясно къде я пренасочват. Когато изпращат положително или негативно съобщение, то трябва да е еднозначно. То трябва да е насочено към работата или поведението на учениците, а не към тяхната личност.
7. Многобройни изследвания доказват влиянието на невербалната комуникация в класната стая, включително и в непосредственото общуване между учител и

ученици както в правата, така и в обратната връзка (входяща и изходяща). Невербалната комуникация помага не само за предаването на ясни съобщения. В класната стая тя помага за превръщането на учениците в мотивирани и активни участници в учебния процес, има силно влияние върху дисциплината, участва при формирането на отношение на учениците към училището и въобще към образованието. Много често дългосрочните отношения между учители и ученици се оформят още при първата среща на преподавателя с класа – първото впечатление, което учителят създаде, преди да заговори. За поддържането на интереса и мотивацията в класната стая, увеличаване на разбирането и дори за решаването на конфликтни ситуации, огромна роля играе адекватното използване на широкия спектър от вокализационни елементи. Освен основните невербални модалности, които имат признато значение за реториката и деловото общуване, в класната стая не трябва да се пропуска влиянието на тактилната и времевата модалност.

8. Контекстът в класната стая е много специфичен. Различава се от други реторически ситуации по много критерии, основните от които са: учителите преподават външно наложени теми. Времето, с което разполагат, е фиксирано. Ученическата аудитория е много разнородна – по възраст, по интереси, култура, възпитание, което я прави уникално предизвикателство за всеки оратор. Взаимоотношенията между учители и ученици са повлияни от задължителността на присъствието, наличието на оценяване и често голямата възрастова разлика между преподавателя и аудиторията.

Приносни моменти в дисертацията

1. Направен е теоретичен обзор и анализ на концепциите за влиянието на невербалната комуникация в класната стая, чрез отделните ѝ модалности. Потърсена е връзката между невербалното общуване между учител и ученици и качеството на учебния процес. Подходящата невербална комуникация в класната стая осигурява по-добър климат и по-високо качество на учебния процес. Тезата е доказана чрез обширен и задълбочен анализ на ученическата аудитория, качествата на учителите като оратори, ролята на преподавателите през погледа на учениците. Изводите са направени и с помощта на проведени свободни интервюта с различните участници в комуникационни процес, което е рядко използван метод в България.
2. Подробно са разгледани основни модалности на невербалната комуникация в особен контекст- общуването между учител и ученици в класната стая. Аргументирано е предложена тезата, че невербалната комуникация е успешна, когато се разглежда в цялата си пълнота от различни посоки и научни разбирания. Невербалната комуникация е успешна, когато покрива основните изисквания по отношение на външния вид на учители и ученици – чрез облеклото и аксесоарите. Невербалната комуникация се развива и усвоява в класната стая чрез разбирането на учителя и учениците за пространството в нея – общо и лично, чрез необходимостта учителите да поддържат необходимия зрителен контакт с всички ученици, да владеят и използват адекватна жестикуляция и мимики по време на час, да обогатяват своята реч чрез различни вокализационни елементи – тон, сила, темп, ритъм, паузи. В съчетанието между умело използване на вербалната и невербалната комуникация се крие условието за по-добро качество на учебния процес. Невербалната комуникация е разгледана като равностойна на вербалната в класната стая.
3. Направено е практико-приложно изследване на невербалната комуникация в класната стая. Представени са различни изследователски подходи и хипотези, чрез които се анализира влиянието на погледа в класната стая, особеностите на ученическата аудитория, невербалното поведение на учителите, разликите в невербалната чувствителност и др.

Съвкупността от всички тези комуникационни елементи създава атмосфера, която пряко влияе върху отношението на ученика към предмета, който един учител преподава. От цялостното поведение на учителите до голяма степен зависи мотивацията на учениците, отношението им към знанието и образованието. Много от конкретната информация за случващото се в общуването между учител и ученици в класната стая е събрано чрез провеждане на свободни интервюта с целевите групи. Изобилният и интересен емпиричен материал е анализиран и представен под формата на разнообразни изводи и обобщения.

Списък с публикации на докторанта по време на докторантурата

Мотивиране на служители в НПО при изпълняване на проекти в социалната сфера. сб. „Психично здраве и социални услуги в общността- проблеми и решения. Пазарджик: Нитос, 2016.

Избор на метод на изследване на ролята на невербалното в общуването между учителя и учениците в класната стая. В: Newmedia21.eu. Медиите на 21 век: Онлайн издание за изследвания, анализи, критика [онлайн], 18 февруари 2019. Достъпно от: <https://www.newmedia21.eu/analizi/izbor-na-metod-na-izsledvane-na-rolyata-na-neverbalnoto-v-obshtuvaneto-mezhdu-uchitelya-i-uchenitsite-v-klasната-staya/>

Реторика и невербална комуникация в класната стая. В: Инфраструктура & Комуникации бр. 19, 2019. Под печат.

Приложение: Съдържание на дисертационния труд

Съдържание

Увод	Error! Bookmark not defined.
I Глава - Комуникация и реторика.....	Error! Bookmark not defined.
1. Ключови компетентности.....	Error! Bookmark not defined.
2. Права и обратна връзка.....	Error! Bookmark not defined.
3. Комуникационни модели.....	Error! Bookmark not defined.
4. Комуникационен процес.....	Error! Bookmark not defined.
5. Комуникация чрез поведение.....	Error! Bookmark not defined.
6. Ролята на учителите	Error! Bookmark not defined.
II глава – Учители и ученици. Контекст на общуването в училище	Error! Bookmark not defined.
defined.	
1. Преподавателите	Error! Bookmark not defined.
1.1 Учителите през погледа на учениците	Error! Bookmark not defined.
1.2 Учителите като оратори.....	Error! Bookmark not defined.
2. Учениците	Error! Bookmark not defined.
2.1 Аудиторията.....	Error! Bookmark not defined.
2.2 Ученическа аудитория	Error! Bookmark not defined.
3. Класната стая	Error! Bookmark not defined.
3.1 Контекст	Error! Bookmark not defined.
3.2 Ситуация и дискурс.....	Error! Bookmark not defined.
III глава – Невербална комуникация в класната стая	Error! Bookmark not defined.
1. Класификации на невербалната комуникация	Error! Bookmark not defined.
1.1 Класификация по Шефлен и Дънкан.....	Error! Bookmark not defined.
1.2 Класификация на Майкъл Аргайл	Error! Bookmark not defined.
1.3 Класификация на Васил Райнов.....	Error! Bookmark not defined.
1.4 Класификация на Галина Андреева.....	Error! Bookmark not defined.
1.5 Класификация на Доналд Еголф и Сондра Честър	Error! Bookmark not defined.
2. Периодика	Error! Bookmark not defined.
3. Български принос за развитието на НВК.....	Error! Bookmark not defined.
4. Функции на невербалната комуникация	Error! Bookmark not defined.
5. Невербална права и обратна връзка	Error! Bookmark not defined.
6. Изкушения пред изследователите на невербална комуникация	Error! Bookmark not defined.
not defined.	
7. Интерес към невербалната комуникация в класната стая	Error! Bookmark not defined.
defined.	
8. Изследователски подходи	Error! Bookmark not defined.

9.	Избор на изследователски метод	Error! Bookmark not defined.
10.	Първи крачки в изследването на невербалната комуникация в училище... Bookmark not defined.	Error!
11.	Цивилизационна модалност	Error! Bookmark not defined.
11.1	Външен вид	Error! Bookmark not defined.
11.2	Облекло	Error! Bookmark not defined.
11.3	Акcesoари	Error! Bookmark not defined.
11.4	Първо впечатление	Error! Bookmark not defined.
12.	Пространствена модалност	Error! Bookmark not defined.
12.1	Пространства с фиксирани характеристики	Error! Bookmark not defined.
12.2	Пространства с полу-фиксирани характеристики	Error! Bookmark not defined.
12.3	Неформални пространства	Error! Bookmark not defined.
12.4	Лична територия.....	Error! Bookmark not defined.
12.5	Лично пространство	Error! Bookmark not defined.
12.6	Територия и статус	Error! Bookmark not defined.
12.7	Ориентация	Error! Bookmark not defined.
13.	Двигателна модалност.....	Error! Bookmark not defined.
13.1	Лицеви изражения	Error! Bookmark not defined.
13.2	Поглед и зрителен контакт	Error! Bookmark not defined.
13.3	Жестове	Error! Bookmark not defined.
13.4	Поза.....	Error! Bookmark not defined.
14.	Параезикова модалност.....	Error! Bookmark not defined.
14.1	Глас	Error! Bookmark not defined.
14.2	Мелодика.....	Error! Bookmark not defined.
14.3	Тембър	Error! Bookmark not defined.
14.4	Интонация	Error! Bookmark not defined.
14.5	Тон на речта	Error! Bookmark not defined.
14.6	Сила	Error! Bookmark not defined.
14.7	Темп	Error! Bookmark not defined.
14.8	Паузи.....	Error! Bookmark not defined.
14.9	Ритъм	Error! Bookmark not defined.
15.	Тактилна модалност	Error! Bookmark not defined.
16.	Времева модалност.....	Error! Bookmark not defined.
17.	Други модалности с ограничено приложение в класната стая not defined.	Error! Bookmark not defined.
	Заклучение	Error! Bookmark not defined.
	Приноси моменти.....	Error! Bookmark not defined.
	Публикации.....	Error! Bookmark not defined.

Приложения	Error! Bookmark not defined.
Списък с публикации по темата на дисертацията.....	Error! Bookmark not defined.
Използвана литература	Error! Bookmark not defined.
Декларация за оригиналност и достоверност на текста	Error! Bookmark not defined.